

ԽՈՐՀՐԴԱՆԻՇԸ ՆՈՐ ԶՈՒՂԱՅԻ ԱՊԱՐԱՆՔՆԵՐԻ ԱՐՏԱՔԻՆ ՄՈՒՏՔԵՐԻ ՃԱՐՏԱՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՄԵՋ

ԱՐՄԱՆ ԼՈՒԿԱՍ (ԻՐԱՆ)

Ներածություն

Ջուղայի հին առանձնատների գլխավոր հատկանիշը նրանց դրսի մուտքն է, որը տեսանելի է առաջին իսկ հայացքից՝ որպես այս շրջանին բնորոշ տարր: Իսֆահանի սոցիալ-տնտեսական վիճակի քննարկումը, որը Իրանի ծաղկուն քաղաքներից և աշխատանք գտնելու ու բնակվելու նպատակով ներքին ներգաղթի կենտրոններից մեկն է, բացահայտում է այս հետազոտության կարևորությունը: Վտանգը նոր ալիքի շինարարությունն է, որի արդյունքում լրիվ անտեսվում են հին առանձնատները: Նոր բնակիչների կարիքները բավարարելու նպատակով հին, յուրահատուկ տների տեղափոխումը նոր վայր շատ սովորական բան է: Այսպիսով, այս աշխատանքի նպատակն է ցույց տալ, թե ինչպես կարելի է որպես ճարտարապետական ժառանգություն պահպանել դրսի մուտքերի առանձնահատկությունները և միևնույն ժամանակ բավարարել այս նոր զարգացող քաղաքի պահանջները:

Իսֆահանի աշխարհագրական դիրքը

Իսֆահանի նահանգի մակերեսը 106179կմ² է և կազմում է Իրանի 25,6%-ը: Իսֆահանը գտնվում է Պարսկաստանի կենտրոնում՝ կենտրոնական Ջագրոս լեռնաշղթայի և մեծ անապատի միջև: Այն մոտավորապես 107000կմ² մակերես է զբաղեցնում 30°42' ու 34°30' N լայնության և 49°36' ու 55°32' E երկայնության միջև: Հյուսիսում այն սահմանակցում է Կենտրոնական նահանգին /Օստան-է մարքագի/ և Քոմ ու Սեմնան նահանգներին, հարավում՝ Ֆարս ու Քոհգիլույա օ Բոյր Ահմադի, արևելքում՝ Խորաստան նահանգներին, հարավ-արևելքում՝ Յազդ նահանգին, իսկ արևմուտքում՝ Լուրսիտանի /Լորեստանի/ ու Չահար Մահալ օ Բահթիարի նահանգներին:

Չնայած Իսֆահան քաղաքը (32°39'35"N, 51°40'17"E) գտնվում է կիսաչորային շրջանում / տարեկան տեղումների միջին քանակը՝ 147մմ, բարձրությունը՝ 1590մ/, այն տեղակայված է Ջայանդարուդ մեծ գետի ափին: Գետը

հեռացնում է արևմտյան Զագրոսի անձրևներով հագեցած տարածքի ջուրը և սնում է մի հսկայական նախալեռնային օազիս, որը միշտ նշանակալի քաղաքային կենտրոնացման հիմք է հանդիսացել: Վերջին երկու տասնամյակների ընթացքում գյուղատնտեսական զբաղվածությունը մեծապես փոխարինվել է արդյունաբերական ու ծառայությունների բնագավառներում աշխատանքով: Նահանգի արդյունաբերական ենթակառուցվածքը նշանակալիորեն ընդլայնվել է ոչ միայն ծանր արդյունաբերության ճյուղերի առկայության, այլև նահանգի մեծ մասում էլեկտրականության ու բնական գազի ներմուծման շնորհիվ: Սա հնարավորություն է տվել արդյունաբերական ձեռնարկություններ հիմնելու նահանգի թերի զարգացած շրջաններում, որտեղ արդյունաբերական գործունեությունը խրախուսվում է պետության կողմից: Իսֆահանի պատմությունը նույնքան երկար է, որքան և Պարսկաստանինը, իսկ Սեֆևյանների դարաշրջանում այն Պարսկաստանի մայրաքաղաքն էր:

Շահ Աբասը և հայերը

1589թ. Շահ Աբասը խաղաղության պայմանագիր կնքեց Օսմանյան կայսրության հետ: Ըստ այդ համաձայնագրի՝ Իրանի հյուսիսային նահանգներն անցան օսմաններին, իսկ Շահ Աբբասը օգտվեց խաղաղությունից և վերապատրաստեց իր բանակը: Պատերազմի ու խաղաղության միջև վտանգավոր ու ճգնաժամային պայմաններում Օսմանյան կայսրության տարածքում բնակվող հայերի մի փոքր խումբ թողեց իր տունը Ղարաբաղում, Շամախիում ու Գանձակում ավելի լավ կյանքի հույսով: Սարո Խան Բեկը, Բազար Բեկը, Ջալալ Բեկը, Մալաք Սաջումը և Մալաք Հայկազը այս համայնքների առաջնորդներն էին, որոնք եկան Իսֆահան և առաջին հերթին բանակցեցին Շահ Աբասի հետ: Պարսից արքան նրանց ընդունեց սիրահոժար, բաց ձեռքերով, լսեց նրանց ողբերգական պատմությունը և օգնության խնդրանքը: Շահ Աբասը խոստացավ անել իրենից կախված ամեն ինչ՝ նրանց օգնելու համար: 1603թ. սեպտեմբերին Շահ Աբասը շարժվեց հյուսիս՝ 13 տարի առաջ խաղաղության պայմանագրով օսմաններին հանձնված նախկին նահանգները հետ վերցնելու համար: Քազվինը և Թավրիզը ազատագրվեցին: Ջուղայի հայերի օժանդակությամբ ու սատարմամբ 1604թ. նա շարժվեց դեպի Նախիջևան և Երևան: Շահ Աբասը նախկին գրավված հողերի բնակչությանը տարավ Պարսկաստան: Ողբերգական է, բայց մարդկանց մեծ մասը խորտակվեց Արաքս գետում, սակայն վերապրողները հիմնվեցին Իսֆահանում և շրջակա գյուղերում: Իսֆահանում բնակվող 500 քաղաքաբնակ ընտանիքներ հետագայում

դարձան շատ ազդեցիկ վաճառականներ ոչ միայն Իրանում, այլև հնդկական Կալկաթայում, Վատիկանում /Իտալիա/ և այն ժամանակների այլ հայտնի առևտրական կենտրոններում:

Ճամփորդների գրառումներ

Հին ժամանակներում Իսֆահանը այցելած ճամփորդների գրառումների ու օրագրերի համաձայն՝ Նոր Զուլան միշտ աչքի է ընկել որպես առաջնակարգ սոցիալ-տնտեսական կենտրոն: Տարբեր ճամփորդներ մեծ հիացմունքով են խոսում նրա մասին: Օրինակ՝ Հերբերտը /1977թ./ պատմում է, որ Իսֆահանը լայն փողոցներ, լավ տներ ու պարտեզներ ուներ: Մայթերն արևից պաշտպանված էին խաղողի վազերով: Տարբեր ծառերով ու խաղողի այգիներով գեղատեսիլ անկյուններ կային: Եվրոպացի ճամփորդ /1662/ Օլեարիուսն իր հիշողություններում նշում է, որ տպավորված է խաղողի այգիների հարուստ ու որակյալ բերքով, որը գնահատվում էր նրա հարազատ քաղաքում: Նա հիշատակում է, որ այս շրջանը բաժանված էր Հին ու Նոր Զուլայի: Հին թաղը հիմնվել է Շահ Աբասի կողմից, որը հայտնի էր առևտրի ոլորտում մեծ հմտությամբ և հաշվենկատ նորամուծություններով: Օսմանյան կայսրության հետ պատերազմները և որոշ քրիստոնյաների՝ այդ թվում՝ ճարտարապետության մեջ իրենց ուրույն ոճն ունեցող վրացիների և հայերի, գաղթը Զուլայից /Հին Զուլայից, որի անունը հետագայում տրվեց Նոր Զուլային/ կապված է նրա անվան հետ: Նոր թաղը կառուցվել էր Շահ Աբասի կողմից: Փողոցներում բազմաթիվ ծառեր էին տնկված, ինչը գողտրիկ տեսարան էր ստեղծում: Երկու մասերը միանում են արևելքից արևմուտք գնացող հինգ զուգահեռ փողոցներով: Նա նաև համեմատում է երկու մասերի շենքերը՝ գրելով, որ կառավարության ջանքերով հին թաղամասի առանձնատներն ավելի լավ վիճակում են, քան նորինը /Օլեարիուս, 1662թ./: Սոցիալ-տնտեսական հարցերով զբաղվող գիտնականներին կամ պատմաբաններին ենք թողնում պետության իրական նպատակների քննարկումը: Օլեարիուսը /1662թ./ 3000, իսկ Շարդենը 3400-3500 տուն է հաշվել /Շարդեն, 1686թ./: Տները կառուցվել են տեղական, բնական նյութերից: Արտաքին պատերը պատրաստված են աղյուսից կամ սամանից՝ հողի ու ծղոտի խառնուրդից, որը դեղնաշագանակագույն երանգ է տալիս /նույն տեղում/: Շենքերի հիմքերը քարից են: Ներքին ու արտաքին զարդարման հիմնական նյութը յուրահատուկ ոճով կիրառված գիպսն է: Օլեարիուսը /1662թ./ պատմում է այս շրջանի լավ ու ամուր տների մասին, որոնք նույն որակն ունեին, ինչ որ Իսֆահանի շենքերը: Տավերնիեն /1676թ./

գտնում է, որ Ջուլայի տներն ավելի մոտ են մարդու բնույթին ու ոգուն, քան Իսֆահանինը: Սեֆեյյան դարաշրջանից հետո՝ 1887թ., այցելելով Նոր Ջուլա, մադամ Դիելաֆուան իր հիշողություններում նկարագրում է Նոր Ջուլան որպես ոչ մարդաշատ ու հանգիստ քաղաք, որտեղ փողոցների մեջտեղով տների ու անցորդների վրա ստվեր նետող բարձր ծառերով շրջապատված առու էր հոսում: Նա հիշատակում է սամանից կառուցված, բարձր պարիսպներով շրջապատված տները, որոնք սքողում էին բնակիչների կյանքը արտաքին աշխարհից: Ջեքսոնը /1908թ./ խոսում է բնակչության ծագման և Նոր Ջուլայի հիմնման պատմական պատճառների մասին: Նա նշում է, որ Նոր Ջուլան բնակեցված է հայ համայնքով, որին Շահ Աբասը 1602թ. բերեց Ջուլայից՝ Արաքսի ափին գտնվող մի քաղաքից:

Արտաքին առանձնահատկությունները

Իրանի պատմական շենքերի մեծ մասի մուտքերը, այդ թվում նաև Ջուլայինը, մի փոքր խորք են ընկած անցուղիներից ու փողոցներից՝ ներսի ու դրսի միջև տարածություն թողնելով, որը կիսով չափ ծածկված է «ռասմկարի» կառուցված ու սովորաբար կամարաձև շրջանակով /նկար 1/: Այս յուրահատուկ հարթակի երկու կողմերում երկու քարե նստարաններ են, որոնց շնորհիվ այն կարծես սպասասենյակ է դառնում այն մարդկանց համար, ովքեր շատ մտերիմ չեն կամ սերտ կապված չեն տան բնակիչների հետ: Միևնույն ժամանակ սա տեղ է, որտեղ բնակիչները նստում են ազատ ժամանակ՝ հատկապես երեկոյան, զրուցում են հարևանների հետ ու տեղեկություններ փոխանակում իրենց շրջապատի մասին: Այսպիսով, այս մասը կարող է համարվել հասարակական վայր ոչ միայն հաղորդակցվելու, այլև կարճ հանգստի վայր փրնտրող հոգնած անցորդների համար:

Նոր Ջուլայի մուտքերն ավելի քիչ տեղ են գրավում, քան Իսֆահանինը: Ի տարբերություն Իսֆահանի մուտքերի՝ Ջուլայինը «կատիբեի» համար տեղ չեն տրամադրում /հիշողություններ գրառելու տեղ/: Սա կարող է մեկնաբանվել որպես համեստության և հավասարության նշան: Մուտքի փայտյա դուռը գտնվում է մեկ կամ երկու քայլ մայթից կամ հողից ցած: Սա պաշտպանական նպատակներ ունի՝ ձիավոր ներխուժողներին կանգնեցնելու համար:

Մուտքի դուռը երկու թակիչ ունի: Ուղղանկյուն թակիչը տղամարդկանց համար է, իսկ կլորը՝ կանանց: Մուտքի դռան վերևում ամրացվում էին եղջյուրը և պայտը՝ որպես դռնով ներս մտնողի երջանկության խորհրդանիշ /նկար 2/:

Եզրակացություն

Իրանի ամենազարգացած քաղաքներից մեկում հնարավորություններ որոնող բնակիչների քանակի աճը և նրանց բնակատեղիով ապահովելու պահանջը ստիպում է քանդել հին, յուրահատուկ շենքերը ի շահ բազմաբնակարան կառույցների, ինչը դժվար խնդրի է հանգեցնում, որը լուծման կարիք ունի: Ակնհայտ է, որ նոր բարձրահարկ շենքերը վերացնում են Նոր Զուլայի դարերով պահպանվող յուրահատկությունը: Հին տների մուտքերի պահպանումը կարող է դառնալ մեր ժառանգության ճանաչման խորհրդանիշ և առանձնահատկության նշան, որն անցել է դարավոր սոցիալ-քաղաքական բոլոր վերելքների ու վայրէջքների միջով:

Գրականության ցանկ

1. **Mokhtari Reza, Ali Reza Esmaili**, Isfahan Art through the Eyes of Travellers (From Safavids to Decline of Qajars), “Farhangstan Honar” Culture Art, 1385 h.sh, 256 p.
2. **Ahari Zahra**, Isfahan School in Urban Planning, “Danashgah honar” Art University, 1380 h.sh, 416 p.
3. **Karim Pirnia Mohammad**, Islamic Architecture of Iran, “Danashgah Elm va Sanat Iran” University of Science and Industry of Iran, 1378 h.sh.
4. **Della Valle, Pietro Pietro**, Vlaggi di Pietro Della Valle il Pellegino, 1658, 110 p. Book digitized by Google from the library of the New York Public Library and uploaded to the Internet Archives by user tpb // <http://books.google.com/book?id=SFONAAAYAA>.
5. **Dieulafoy Jane**, La Perse. La Chadee et la Susiane, Hachette Pub., UK, 1887, 756 p. // From Colombia Univ Librarios, <http://archive.org/details>.
6. **Herbert Thomas**, Travels in Persia 1627-1629. Abridged and edited by Sir William Foster, C.I.E. London: George Routledge and Sons, 352 p.
7. **Jackson Abraham Valentine Wiliams**, Persia, Past and Present, Abook Travel and Research, NewYork: Macmillan, 1906, 471 p.
8. **Olearius Adam**, The Travels of Olearius in Seventeenth Century Persia. Trans. By John Davis 1662, edited by Lance Jenott 2000, 366 p. // <http://depts.washington.edu.silkroad>.
9. Plan and Budget Organization of Isfahan, Socio-economic report of Isfahan province, 1995, 40 p.
10. **Tavernier Jean-Baptiste**, Baron of Aubonne. Trans, from the Original French, edition 1676, Vol 1, London: Macmillan and Co., New York, 1881, 411 p.

ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածում ուսումնասիրվել են Նոր Զուլայում մինչև օրս մնացած շուրջ երեք տասնյակ ապարանքների մուտքերը: Դրանք կոմպոզիցիոն տեսակետից դասակարգվել են երեք կարգերում՝ ըստ իրենց բովանդակ խորհրդանիշների:

Բանալի բաներ – Նոր Զուլա, ճարտարապետական ձևավորում, ապարանքների արտաքին մուտքեր, խորհրդանիշներ:

СИМВОЛ В АРХИТЕКТУРНОМ ОФОРМЛЕНИИ ВНЕШНИХ ВХОДОВ ОСОБНЯКОВ НОВОЙ ДЖУЛЬФЫ

АРМАН ЛУКАС (ИРАН)

В статье исследованы входы более чем трех десятков сохранившихся особняков Новой Джульфы. С композиционной точки зрения они типизированы по трем группам, при этом классифицированы согласно их содержательным символам.

Ключевые слова – Новая Джульфа, архитектурное оформление, внешние входы особняков, символ.

SYMBOL IN THE ARCHITECTURAL DESIGN OF OUTDOOR ENTRANCES OF THE MANSIONS OF NEW JULFA

ARMAN LUCAS (IRAN)

The entrances of more than three dozen extant mansions of New Julfa are studied in the article. From compositional point of view they are classified into three groups according to their symbols.

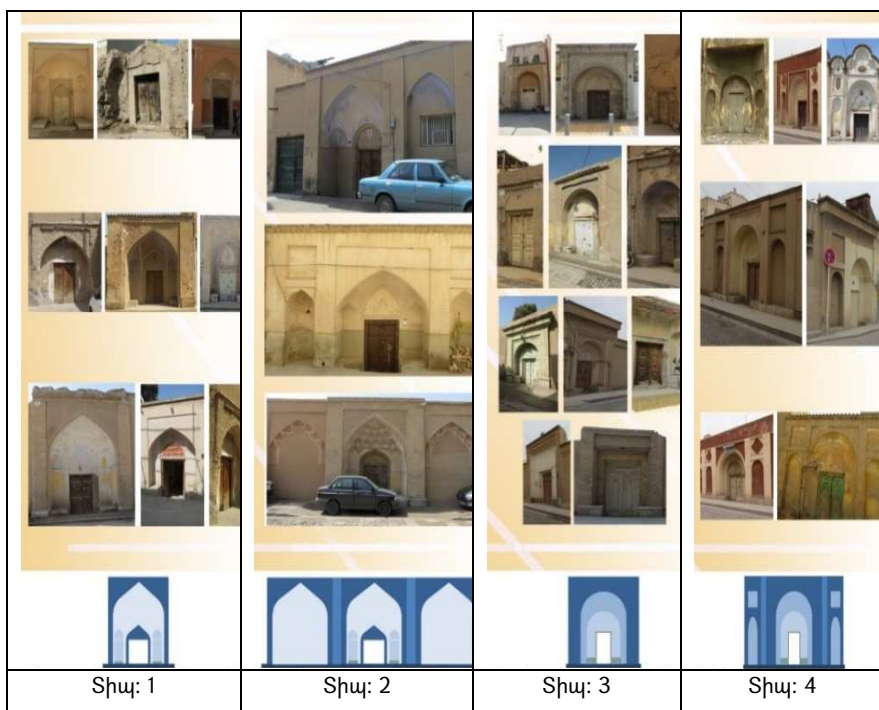
Key words – New Julfa, architectural design, outdoor entrances of the mansions, symbol.

Նկար 1: Նոր Զուլայի մուտքերը «Քարբանդի» կամ «Քար բասթ հելֆե» փողոցից
խորանիստ, ծածկով հարթակներ

Նկար 2: Եղջյուր մուտքի վերևում

Նկար 3: Մուտքերի տիպաբանությունը Նոր Զուղայում/Իսֆահանում